

Drago Roksandić

PRIRUČNIK O VOJNIM KRAJINAMA U DALMACIJI IZ 1783.

"Priručnik o vojnim krajinama u Dalmaciji iz 1783. godine" objavio je na izvornom talijanskom jeziku **Gligor Stanojević** u zborniku Istoriskog instituta "Mešovita građa/Miscellanea" 1985. godine.¹ Pronašao ga je u Državnom arhivu u Veneciji (Archivio di Stato di Venezia), pod signaturom: Collegio secreta V, Relazioni, busta 70. Izvorni mu je naslov "Summario a materia di Craine", a podnaslov "Compendio della relazione delle Craine della Dalmazia del nobil huomo provveditore generale Boldu 1783, 15 marzo". Ovdje ga objavljujemo u hrvatskom prijevodu profesorice **Olge Diklić**, nastalom u Međunarodnom istraživačkom projektu "Triplex Confinium" Zavoda za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, čiji su voditelji izvanredni profesori dr. sc. **Nenad Moačanin** i dr. sc. **Drago Roksandić**.² Zašto je ovaj prijevod toliko potreban?

Novovjekovna povijest istočne obale Jadranskog mora znatnim je svojim dijelom i povijest mletačko-osmanskih odnosa. Dovoljno je pogledati karte njihovih razgraničenja na čitavu Sredozemlju u tome vremenskom razdoblju da bi se shvatilo koliko su se Mlečani i Osmanlije posvuda međusobno isključivali, ali i ovisili jedni o drugima. U istočnojadranskom je području "dijeljena" povijest Mletačke Republike i Osmanskog Carstva bila uveliko različita od one u drugim prostorima njihovih sučeljavanja pored ostalog i time što su jedino na njoj Mlečani i Osmanlije trajno, sve do pada Republike 1797. godine, međusobno bili suočeni jedni s drugima i na moru i prije svega

¹ Sv. XIV, str. 23-56.

² O Međunarodnom istraživačkom projektu "Triplex Confinium" vidjeti prilog Drage Roksandića u prethodnom svesku "Ljetopisa" (3/1998., str. 157-174).

na kopnu, tj. na "terra ferma". Svugdje drugdje na Sredozemlju, gdje je kopnenog sučeljavanja uopće bilo, ono je kraće trajalo i redovito završavalo na mletačku štetu. Na istočnoj obali Jadranskog mora, naprotiv, poslije silnih mletačkih uzmicanja, uglavnom u 16. stoljeću, u sljedeća dva Republika se čak širila u unutrašnjost primorskog zaleđa na uštrb Osmanskog Carstva. Imajući na umu trajno ograničene novovjekovne mogućnosti Mletačke Republike voditi kopnene ratove protiv Osmanlija, njezin je uspjeh istraživački danas tim izazovniji. Historiografski je dobro poznato da su u tom prođoru Mlečana prema unutrašnjosti u 17. i 18. stoljeću nerijetko presudan udio imali "Morlaci", autohtono, ponajviše hrvatsko i srpsko stanovništvo, koje je u to doba primarno bilo stočarsko, a sekundarno ratarsko, rjeđe u samom Primorju i ribarsko. Riječ je o življu koje se i u mletačkim izvorima javljalo i pod brojnim drugim nazivima, koji i danas i to ne samo u hrvatskoj i srpskoj historiografiji izazivaju brojne nedoumice i sporove. Međutim, u biti isto to stanovništvo na svojevrstan je način bilo jezgra i osmanskih kraljevstava u Bosni i Hercegovini, obično poznato pod "vlaškim" imenom. Njegova je uloga ipak bila najvažnija u habsburškom vojnokraljevskom sistemu, gdje je isto to stanovništvo bilo poznato pod "vlaškim" i "bunjevačkim" imenom.³

Cilj nam je bio skrenuti pažnju na novovjekovnu važnost "Morlaka" u povijesti Mletačke Dalmacije u dugom vremenskom trajanju te upozoriti na trajnost mletačkog interesa za situiranje morlačkih zajednica u svoj društvenogospodarski, upravni i nadasve vojni ustroj. Tema nije nova, njome su se na različite načine bavili brojni istraživači u više od dva posljednja stoljeća. Ona je već inicijalno bila stekla svjetsku slavu prije svega djelom **Alberta Fortisa** "Put po Dalmaciji" ("Viaggio in Dalmazia dell'Abate Alberto Fortis", Venezia, 1774).⁴ Od suvremenih reakcija, poput one **Ivana Lovrića** "Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice", tiskane u Veneciji 1776. godine izvorno na talijanskom jeziku pa do danas, u mnogo-vrsnim apropijacijama, tema je trajno otvorena.⁵ Njome se skoro dva stoljeća bave i povjesničari, posebno u istraživanjima povijesti mletačko-osmanskih sučeljavanja, a u novije vrijeme i u istraživanjima povijesti mletačkih krajina

³ Pritom valja imati na umu da je na mletačkoj i osmanskoj strani "morlačko" i "vlaško" ime uključivalo i katolike i pravoslavne, odnosno, u to doba ponajviše Hrvate i Srbe, dok je na habsburškoj pretezalo razlikovanje "Vlah" s pravoslavnim i "Bunjevaca" s katoličkom atribucijom, kao jezgri današnjih hrvatskih i srpskih zajednica u tim krajevima. Dakako, posebno je pitanje kako se samo to stanovništvo bilo gdje u tom prostoru samoodredivalo kada je bila riječ o njegovu identitetu u bilo kom smislu. Nijedno od navedenih pitanja nas ovdje ne zanima.

⁴ Vidi recentni hrvatski prijevod **Mate Marasa** u izdanju zagrebačkog "Globusa" iz 1984.

⁵ Vidi hrvatski prijevod **Mihovila Kombola** u izdanju JAZU 1948. godine.

u Dalmaciji u 17. i 18. stoljeću. Međutim, iako se mnogo toga danas smatra istraživački apsolviranim, novi pristupi u humanističkim i društvenim znanostima, koji uključuju i nova istraživačka pitanja i nove metode, u novije vrijeme iznova aktualiziraju "morlačke" kontroverze, tim više što i današnja tragična zbivanja u hrvatsko-srpskim/srpsko-hrvatskim odnosima i to ne samo u Dalmaciji imaju prepoznatljive "morlačke" konotacije. Otuda je nužno iznova se suočiti s povijesnim izvorima, kako poznatima, tako i nepoznatima, a najvažnije među njima učiniti što dostupnjima svima kojima mogu ustrebati u svojoj izvornosti.⁶ To uključuje i izdanja samih izvornika, ali i njihove prijevode na današnji hrvatski i srpski jezik. Iako su prijevodi u biti interpretacija izvora, ipak su danas nužni jer je nemoguće očekivati od stručnjaka u mnoštvu različitih disciplina kojima bi takvi izvori mogli ustrebati specijalistička znanja koja bi im omogućavala jezično neposredovanu komunikaciju.

U svom predgovoru izdanju navedenog "Priručnika" dr. Gligor Stanojević (Velestovo kod Cetinja, 23.1.1919. - Beograd, 28.5.1989.), inače, nesumnjivo jedan od najboljih poznavalaca mletačkih izvora za povijest istočne obale Jadranskog mora u ranom novom vijeku u srpskoj i hrvatskoj historiografiji, ukratko je ocijenio važnost toga važnog izvora:

"Svi generalni providuri redovno su pisali o morlacima i raznim funkcionerima u Dalmaciji, ali dosta ovlašno i uzgredno. Tek generalni providur **Boldu** je 1783. napisao čitavu studiju o krajinama u Dalmaciji. U stvari on je dao administrativni i društveni presjek toga društva, počevši od najnižih do najviših funkcija, o položaju raznih društvenih grupa, njihovim pravima i obavezama do broja stanovništva u pojedinim krajinama ili naseljima." (nav. dj., 24)

Izgleda da je i sam ovaj izvor iscrpljije istražio tek pišući svoju knjigu "Dalmatinske krajine u Dalmaciji u XVIII vijeku".⁷ Međutim, iako je za Stanojevićevu knjigu, inače vrlo rijedak pokušaj takve vrste, ovaj izvor bio od velike važnosti, ni izdaleka ga nije iscrpio, što je uočljivo i iz ovlašnijeg uspoređivanja jednog i drugog sadržaja. Tada je već autorstvo "Priručnika" pripisivao Zadraninu **Grguru Stratiku**, bez posebnih pojašnjenja. (nav. dj., 29). Da je "Pruručnik" uistinu Stratikovo djelo, potvrđio je i zadarski povjesničar dr. Šime Peričić 1989. godine u svom radu "Vojna krajina u Dalmaciji", koji je do danas ostao jedini cjelovit pregled povijesti mletačkih krajina u Dalmaciji.⁸ Šime Peričić, izvrstan poznavalac novovjekovne povijesti

⁶ Uostalom, sistematičnijim prikupljanjem i objavljivanjem građe o "Morlacima" malo se tko bavio, a zbirka **Boška Desnice** "Istorijska kotarskih uskoka" (sv. I.: 1646-1684. i sv. II.: 1684-1749., Beograd: SAN, 1950., 1951.) još je uvijek neprevladana.

⁷ Beograd & Zagreb: Istoriski institut u Beogradu & "Prosvjeta", 1987.

Dalmacije, cijeneći i sam da je "Priručnik" vrlo važan izvor, upozorio je na istom mjestu da primjerak koji je pronašao Gligor Stanojević nije jedini jer u Veneciji postoji još jedan u Marciani te treći u zadarskoj Naučnoj biblioteci, današnjoj Znanstvenoj knjižnici. U proširenom, beogradskom izdanju svoje studije, Peričić je podrobnije objasnio kako je "Priručnik" nastao:

"Mletački senat je izravno brinuo o organizaciji vojne krajine u Dalmaciji, nastojeći oponašati takav sustav u Lici, kako ga je provodila Austrija. Dakako, sugestije za tako nešto dolazile su iz ove pokrajine, od nekih istaknutih poznavalaca prilika u pokrajini (G. Stratiko i dr). (...) No i pored takve organizacije časnika u krajini je upravo tada dolazilo do nesuglasica i nereda, posebice između kolumna i sopraintendenta, koji su inače najviše trebali brinuti o krajini. To se najviše iskazalo 1781. godine, što je došlo sve do Mletaka. Stoga su tamošnje vlasti zatražile izradu plana sustava krajine, s brojem njenih obveznika, njihovim gradusima, te nadzor ostalih njenih upravitelja. Na ovaj zahtjev sredi(š)njje vlasti uslijedio je Balduov izvještaj iz 1783. godine pod naslovom "Compendio". Naime, još otprije su mletačke vlasti nastojale na reorganizaciji krajiškog sustava u Dalmaciji, na donošenju njenog posebnog sustavnog pravilnika. (...)"

Na tim poslovima je, u ime generalnog providura, radio zadarski odvjetnik Grgur Stratiko, kao stručnjak za probleme granica. (...)" (Nav. dj., 200-201)

Grgura Stratika (1736.-1806.) spominje već Alberto Fortis u svome "Putovanju". Pišući o Zadru prošlih i svojih dana, silno ga je istakao:

"Od ljudi koji danas tu prebivaju posebna su spomena vrijedni ljubazni i veoma obrazovani gospodin glavar Gregorio Stratico, te gospodin Domenico Balio, štlijiv, skroman i možda previše povučen plemić; njihovom se čestitošću, udvornošću i znanjem putnik može uvelike okoristiti." (Nav. dj., 12-13)

O njemu je inače dosad najiscrpljnije pisao Šime Peričić.⁹ Bio je zadarski patricij iz obitelji grčkog porijekla, a nakon završenih studija u Italiji vratio se u Zadar te službovao u državnoj službi, ali i bavio advokaturom te pjesništvom. Vrlo je poduzetan bio u akademijama u Zadru, Splitu, Rimu itd. Prikupio je bio veliku zbirku izvorne građe na temelju koje je kasnije Ivan Kreljanović Albinoni napisao "Memorie per la storia della Dalmazia". Sam

⁸ Zbornik "Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699" (uredio akademik Vasa Čubrilović), Beograd: SANU, 1989, str. 170. Sažetiji prikaz isti je pisac pod istim naslovom objavio u zborniku "Vojna krajina. Povijesni pregled - historiografija - rasprave" (uredio dr. Dragutin Pavličević), Zagreb: SN Liber & Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1984, str. 199-204.

⁹ Vidi: "Zadranin Grgur Stratiko (1736.-1806.)", Radovi Centra JAZU u Zadru, sv. XXI, Zadar 1974. U najnovije vrijeme njime se dosta bavila i Danica Božić-Bužančić, napose u svom radu "Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu" (Split: Književni krug, 1995.)

je tiskao "Relazione della pesta di Spalato dell'anno 1784". Generalni providur Boldu je u njemu uistinu mogao imati pouzdana suradnika, sposobna se potruditi uskladiti državne interese s interesima "morlačkog" puka, dakako, kako ih je on razumijevao. "Priručnik" je izvrsno svjedočanstvo o podvojenoj svijesti prosvijećenog plemića, koji bi htio promijeniti i državu i podanike.

Prevođenje obog izvora iziskivalo je velike napore i to prije svega zbog još uvijek neujednačene hrvatske terminologije za mnoštvo pojmoveva iz mletačke, dalmatinske i posebno "morlačke" zbilje krajem 18. stoljeća. Kolegica Olga Diklić, profesorica povijesti i talijanskog, uložila je uistinu mnogo energije da bi u tome bila što uspješnija. Kao iniciatoru rada na ovom poslu vrlo mi je draga što smo uspješno surađivali. Velika zahvalnost pripada sveučilišnoj profesorici dr. **Smilji Malinar** iz Zagreba te sveučilišnim profesorima dr. **Živku Bjelanoviću** i dr. **Šimi Piliću** iz Splita na mnogobrojnim kreativnim sugestijama u vezi s otvorenim terminološkim i drugim prijevodnim pitanjima.

U prilogu ovom prijevodu je i reprodukcija precrtka rukopisne kolorirane karte mletačke Dalmacije iz 1781. godine "Dissegno o'carta topografica della Dalmazia. Coretta, Retificata, e Delineata da me Giustino Antonio Grandis", čija je posebna vrijednost u tome što prikazom krajinske razdiobe prije svega "morlačke" Dalmacije bitno olakšava istraživačko korištenje Baldu-Straticova "Priručnika". Zahvaljujemo se dr. **Mireli Slukan** iz Hrvatskoga državnog arhiva i Hrvatskom državnom arhivu na ljubaznosti.

Za bolje razumijevanje izvora, umjesto bilježaka zu ovaj prijevod, preporučamo, pored svih već citiranih naslova, monografiju Šime Peričića "Dalmacija uoči pada Mletačke Republike" (Zagreb: Centar za povjesne znanosti, 1980.). Kada je riječ o nazorima i kulturi mišljenja dalmatinskog patricijata o zbilji Dalmacije tog doba, svakako treba konzultirati nedavni hrvatski prijevod djela Ivana Luke Garanjina, bliska Greguru Straticu, "Ekonomsko politička razmišljanja o Dalmaciji", koji je priredila Danica Božić-Bužančić, a tiskao "Splitski književni krug" 1995. godine. Za izvorno upoznavanje sa samom dalmatinskokrajiškom zbiljom dragocjen su izvor "Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća", koje je priredio Josip Ante Soldo, a isto tako tiskao "Splitski književni krug" 1993. godine. I na kraju, za upoznavanje mentaliteta dalmatinskih krajiških časnika krajem 18. i početkom 19. stoljeća preporučamo konzultirati blok priloga "Lujo Matutinović i njegovo doba" ("Gordogan", br. 39-40/1995.). Dakako da je moguće i drugačije pristupiti interpretacijama ovog toliko važnog "Priručnika", ali smatramo potrebnim sugerirati vlastiti način njegova čitanja.

U Zagrebu, 20.9.1999.

Prof. dr. Drago Roksandić

SAŽETAK GRAĐE O KRAJINAMA

Kratak pregled izvješća o Dalmatinskim krajinama plemenitog generalnog providura Boldua od 15. ožujka 1783.

Izvođeće o područjima u Dalmaciji, njihovim glavarima i časnicima, o njihovu stanju i snazi, službama i izuzećima od istih pruža uvid u jadne prilike tog područja. Ta velika i prostrana zemlja, blage klime, koju oplakuje plodno more, okupana suncem, rodnih polja, slabo je naseljena pretežno siromašnim stanovništvom. Ako se dobro promisli, ipak će se ustanoviti da vladini namjesnici djeluju protivno njezinoj sreći.

O dalmatinskom puku mislilo se da je sposoban samo za rat, pa ga se stoga na temelju takve netočne osnove prepustalo samom sebi.

Neprilagođeno zakonodavstvo, zamršena raspodjela zemljišta, pomanjkanje mjera kojima bi se uklonilo uzroke opadanju broja stanovnika, nedostatak uredaba koje bi ljudi vjerom učinile civiliziranim, nikakav poticaj poljoprivredi, ogromni tereti proizašli iz oskudice, a nepravično raspodijeljeni, uzroci su unesrećenju i osiromašenju naroda. Uredbe za Dalmaciju bivale su samo privremena pomoć, koja bi bila djelotvornija da su postojali dobri osnovni zakoni.

Kako nismo pozvani raspravljati o nevoljama koje obično ojađuju Dalmaciju, ograničit ćemo se na sam nalog.

U tu svrhu potrebno je iznijeti brojno stanje, činove te ovlasti upravitelja Krajine, moguće zloupotrebe obnašatelja vlasti te omjer njihovih plaća i odgovarajućih dužnosti. Osim toga, potrebno je utvrditi veličinu i snagu svakog područja te popisati javne dužnosti i službe, ustanovljene u različitim vremenskim razdobljima.

Ma koliko bilo teško podnijeti jedan takav izvještaj, različite njegove točke bit će u skladu s mogućnostima što bolje obrađene.

OPĆENITO O PODRUČJIMA

Premda je dalmatinsko područje prostrano, ljudi koji ga nastanjuju rasprešeni po selima zovu ga Krajina.

Još od davnih vremena presvjetli generali vjerovali su da ih već zbog njihova ratoborna izgleda treba smatrati ljudima naviklim na težak život, na nevolje kojima su izloženi te ljudima koji ne drže do života. Takvima ih se moglo smatrati onda kad je ratno umijeće bilo daleko od današnjeg savršenstva. Povijest svjedoči da su barbarски narodi u vojnoj postrojbi uspješni samo u manjim okršajima. Svi ljudi pod vojnem stegom postaju vrsni vojnici, a tome su primjer Morlaci.

Uvjerivši se u ratoborni duh tog naroda, pod Vendraminovim zapovjedništvom ustanovljene su metode za Krajine, vojni propisi, podjela postrojbi, izobrazba dočasnika, mjesecni zadaci i promaknuća te ih je presvjetli Senat odobrio i naredio dosljedno izvršavanje naloga.

Naredba je bila odveć dosljedno izvršavana. Umnožili su se nepotrebni časnici izuzeti od službi, postrojbe su postale prividne, a vojne vježbe smiješne sa slabo naoružanim i loše uvježbanim ljudstvom koje poznaje samo plug kako bi potislo glad i pušku da apljeni putnika.

Neprosvijećen narod koji poznaje zakon samo po kazni i slabo poučen u vjeri, teško se može podvrci vojnoj stezi.

U Dalmaciji ljudi su vrlo loši vojnici te siromašni, nevješti poljoprivrednici barbarskih običajima. Stoga nerazvijena poljoprivreda, glad, oskudica i potreba za tuđom pomoći neprestano opterećuju državnu blagajnu radi izdržavanja neradnih dokoličara i rasipnika.

Napuštanje poljoprivrednog umijeća jedan je od razloga što u toliko godina neprekidna mira prirast stanovništva nije bio veći od uobičajenih pet posto. Tamo gdje vlada mir i gdje su smanjena potraživanja, poljoprivreda isključuje svaki uzrok opadanju stanovništva.

Ako se, dakle, Dalmatince nije moglo podvrci vojnoj stezi, te ako se nije željelo pribjeći sredstvima ostalih ratobornih vladara, trebalo ih je držati samo poljoprivrednicima, sposobnima da ojačaju redovne postrojbe te promicati svim snagama ratarstvo, stočarstvo i ribarstvo, potpomažući jednu siromašnu provinciju koju se smatra javnim teretom.

Sada nije trenutak istraživati jesu li ranije proglašene odredbe uzimale u obzir te okolnosti. U budućnosti ćemo imati Dalmatince opterećene ogromnim teretima u ime vladara, gotovo uklonjene iz poljoprivrede te izgubljene u ponoru službi koje uvijek padaju na teret najsilomašnjih.

KRAJIŠKI KOLUNELI I NJIHOV POLOŽAJ

Prije Morejskog rata Republika je imala u posjedu priobalne gradove, ali su njezine granice bile su omeđene krajiskim područjem. Stoga su gradovi među svojim plemstvom birali područnog kapetana na dvije godine. S kasnijim proširenjem državnih granica javila se potreba izbora drugih zapovjednika, t.j. krajiskih kolunela.

Kapetani, upravitelji i serdari nisu bili ništa drugo doli glavari odasvud sakupljenih ljudi, koji su u ratu s Osmanlijama sudjelovali u manjim okršajima.

Prve dužnosti kolunela bile su ograničene okolnostima, dok je upravljanje vlastitim ljudima obuhvaćalo svaki nalog u javnoj službi.

Među onima koji će služiti na čelu odasvud sakupljenih morlačkih trupa ima ih koji su se proslavili hrabrošću i gorljivošću.

Nakon Karlovačkog i Požarevačkog mira konačno se oblikovao teritorij, a krajiski koluneli, osim što su bili vojni zapovjednici svojih četa, smatrani su glavnim upraviteljima i podređenim zapovjednicima zaduženima za izvršavanje političkih, civilnih, gospodarskih i krivičnih nalogu.

Dakle, pod krajiskim kolunelom podrazumijeva se poglavar svog područja kojeg je izabrao Senat.

Njegova je dužnost brinuti se za stvarne i osobne službe, te tlaka kojoj su podložni podanici. U slučaju javne potrebe obvezan je osiguravati poštivanje reda u svrhu sprečavanja samovolje i otimačine. Dužan je držati se propisanih metoda pri obavljanju dužnosti pomoći područnih snaga, te izvješćivati nadređene o prekoračenjima dužnosti i novonastalim zloupotrebama. Zatim je obvezan svoje podanike podučiti vojnoj vještini te svakog mjeseca obilazati sela svoje Krajine da bi se upoznao s prihodima, izvješćujući o svemu po zaduženju nadređene. Izbole dočasnika dužan je provoditi uz potvrdu o sposobnosti, koju izdaje zajedno sa za to nadležnim kapetanom ili serdarom. Ako se Krajina stavi pod oružje i ustroji regimenta, kolunel se mora staviti na njezino čelo. Njemu su povjereni red i mir tog područja. Budući da je novoosvojeno područje podložno desetini, a zemlje koje pripadnu državi rasподjeluju se Morlacima dva polja po glavi, kolunel je dužan doticnima izdati potvrdu o potraživanju. Dužan je osobnoizaći u susret svakom zahtjevu na svom području, kako bi izbjegao nerede i sačuvao mir među ljudima.

Iz izloženog se opaža koliko je teška dužnost kolunela, koji je također obvezan založiti se pri rješavanju privatnih sporova među podanicima, te sazivati zbor radi rasprave o morlačkim sporovima kojima sudi morlački sudac, a presudu izvršava kolunel.

Mnogo dobroga i lošeg proizlazi iz ovog položaja ovisno o tome kako kolunel obnaša svoju dužnost, o sposobnosti kojom je obdaren te glasu koji uživa na svom području.

TERETI KOLUNELA

Dolična odjeća, oružje, držanje slugu, nabavka konja i odgovarajuće konjske opreme. Obilaženje područja radi izvršenja naloga, izlaženje na područnu granicu i njezino vizitiranje, gdje se ponekad potrebno zadržati po nekoliko mjeseci u oružanoj pratnji. Održavanje stalne prepiske s položajima, dočasnicima i kapetanim sela radi priopćavanja naloga i održavanja neophodne stege.

KOLUNELOVI PRIHODI

Za toliko zaduženja i odgovornosti prima plaću koja nije dostatna pribaviti mu krišku svagdašnjeg kruha te malo sijena, kao dar generalnog providura, kojim jedva može prehraniti konja.

Nekoć su koluneli uživali izuzeća i od Morlaka primali darove, međutim takvi probici su ukinuti kad su proglašeni nepoštenima. Možda se to što se nekad činilo na pravnom temelju, sada čini samovoljno. Naime, koluneli ne bi služili u javnoj službi da nemaju tajnih izvora prihoda.

Isprva su kolunele birali generalni providuri, koji su ih odabirali među plemenitim i imućnim obiteljima, a oskudni prihodi bili su obilniji, negoli sada kad je taj izbor preuzeo Veliko Vijeće. U tu službu ušli su ljudi, doduše zaslužni za javnu sigurnost, međutim nedorasli dužnosti zbog loših postupaka te slabe učinkovitosti i sposobnosti. Vrlo često bili su na teret podanicima. Oskudica uzrokuje samovolju, zbog koje opterećeni podanici podižu pritužbe. Niske plaće razlog su nedjelotvorne područne državne službe.

Nakon teritorijalnog uređenja mjesa kolunela su postala predmetom natjecanja, što je očit znak da se radilo o tajnim probicima. Pokušalo se sa zamjenama, dok su dekretima Senata birani koluneli u pričuvi. Dukalom od 25. rujna 1766. ti su izbori proglašeni nevažećima. U svakom slučaju, Senat je kaškad nekog pojedinca držao sposobnim za pričuvnu službu.

O SERDARIMA, NJIHOVOM POLOŽAJU, ZADAĆAMA, PRIHODIMA I TERETIMA

Serdar je turska riječ i označuje poglavara mnogih sela, a u prošlom je ratu predvodio svoje podređenike.

Svaku serdariju čini skupina više sela, a serdar je podređen područnom kolunelu.

Nije određeno koji status serdari zauzimaju u miliciji, međutim oni teže časničkom položaju.

Dužnosti serdara jesu: izvršavati pojedinosti u vezi s javnim službama i pravedno ih raspodjeljivati; izvršavati naloge generalnog providura, njegovog zastupnika, te kolunela, koji se odnose na civilna, gospodarska, politička i krivična pitanja; čuvati red i mir u serdariji i poučavati svoje ljude vojnim vještinama.

Tereti serdara razmjerni su opsegu serdarije gdje bi ovi trebali obitavati. U svakom pogledu radi ugleda i državne službe moraju imati doličnu odjeću, oružje, konje i ponekog slugu, te održavati redovitu prepisku kao i koluneli. Dakle, serdar ima zadaće jednake kolunelovim, ali ograničene na svoje područje.

Prihodi se sastoje od vrlo niske plaće. Neki dobivaju od generalnog providura nešto malo sijena kojim jedva izdržavaju vlastitog konja. Mnogi su bez plaće i bez javne potpore.

Bilo bi čudno da serdari mogu izvršavati svoje dužnosti s tako oskudnom pomoći bez tajnih i nesigurnih izvora prihoda. Oni, pak, padaju uvijek na leđa

seljaka i često daju povoda kriminalnim pretresima. Nije moguće očekivati dobru službu od slabo plaćenih osoba, a da se ne optereće podanici. U nekim područjima serdaru je bilo dodijeljeno malo državne zemlje, međutim to nije bilo od osobite koristi.

Nekoć su dužnost serdara obnašale morlačke porodice, a gotovo da su je i nasleđivale. Serdare su birali generalni providuri, a Senat ih je potvrđivao. Nedavno su serdari iz zadarskog područja ishodili da ih bira Veliko vijeće. U nekim područjima serdara ima malo, u drugima previše. To svjedoči da ovaj položaj nije bio prilagođen potrebi, već je proizlazio iz nastalih okolnosti. Svako područje podijeljeno je na jednu ili više serdarija, međutim zadarsko nije pravilno razdijeljeno, te se državnu službu ne može obavljati. Neke od tih podjela djelo su generalnih providura, a ostale se temelje na običaju.

O PODRUČNOM KAPETANU, NJEGOVIM ZADAĆAMA, TERETIMA I PRIHODIMA

Dok je gradsko Vijeće biralo kapetana, on je vršio sve dužnosti kolunela. Kasnije mu je postao podređen.

U nekim mjestima kapetane su ustanovljavali generalni providuri da u slučaju rata budu zamjena kolunelu, dok je ovaj na bojištu. Međutim, ima dosta područja gdje nije ustanovljena ta služba.

Dukal od 9. rujna 1773. propisuje dužnosti kapetana na osnovi kojeg su koluneli dužni prenositi državne zapovijedi kapetanima, a ovi serdarima te ustvari izvršavati iste zadaće kao i kolunel. Kapetan treba biti u ravnopravnom položaju prema serdarima, te im ujedno zapovijedati.

Prihodi nisu jednaki za sve. Neki službuju s niskom plaćom, drugi pak ne primaju nikakve.

Njihovi tereti su veći od serdarovih i bliži su kolunelovim. Biraju ih generalni providuri, jer za to ne postoje drugačije odredbe.

Postoji li potreba za ovom službom, Senat će je priznati, budući da priznaje njezino ustanovljenje u slučaju zahtjeva i potrebe.

O STARIJEM SERĐENTU, DUŽNOSTIMA, PRIHODIMA I TERETIMA

Stariji serđenti su ustanovljeni u novije vrijeme. Kad se odredilo da se sve muško pučanstvo pokrajine mora unovačiti, zaključeno je da je potreban netko tko će ga obučavati.

Bili su zaduženi obučiti podređene i mlađe časnike rukovanju oružjem, kako bi ovi mogli obučavati vojnike.

Dužnost starijeg serđenta je zapovijedati svom odredu, podređen kolunelu na generalnim krajiškim smotrama i kada su pod oružjem.

Ovdje postoji mnogo mjesata bez te službe, a da to nije na javnu štetu.

Senat se uvjerio u njihovu beskorisnost te je zabranio biranje novih nakon ukidanja sadašnjih. Time je Senat priznao da umnažanje časnika utječe na povećanje tereta puka.

Stariji serđenti uvijek su bili beskorisni, dok im kao i mnogim krajiskim časnicima nedostaje vojne obuke i stege.

Nemaju plaće i služe besplatno. Trebaju imati dolične uniforme i konja, a ipak mnogi priželjkuju tako opterećujuća i beskorisna zaduženja. Iz toga se može zaključiti da ili ne služuju ili uživaju ispraznu titulu, koja međutim opterećuje podanike.

O SOPRAINTENDANTIMA

Zbog nezdrava podneblja u kaštelima Zadvarje (Duare), Vrgorac i u Tvrđavi Opuzen nije se vjerovalo u namještanje predstavnika, pa su ondje postavljeni sopraintendanti.

Njihove su dužnosti jednake dužnostima kolunela u ostalim područjima.

Određeno vrijeme nije se vodilo računa o razlikama među podanicima, pa je presude u prizivu rješavao plemički sud. Sada se podanici koriste obližnjim uredima.

Njihovi tereti nisu razmjeri plaćama, jer moraju, budući da se nalaze na osmanskoj granici, sačuvati takvu doličnost kojom podanike drže u podložnosti, te koja iziskuje poštovanje pograničnog pučanstva.

O SOPRAINTENDANTU ZA MORLAKIJU

Godine 1776. pod generalom Gradenigom Car i Republika odredili su granicu među dvjema državama u cilju održanja Morlakije.

Stoga je određen jedan sopraintendant prekomorskog milicijskog odreda sa sjedištem u Obrovcu, kojemu se dalo pod upravu devet sela tog područja.

U njegovoj nadležnosti su pogranični poslovi s Austrijancima, te službe kojima podliježu sela tog područja.

Podređeno mu je nekoliko alfira, a on kao nadređeni neophodan je javnoj službi i za održanje mira na granici.

Uz redovnu plaću prima 4 cekina mjesечно te drži četu pandura koji pojedinačno izvlače korist od tereta baškota.

O GUVERNATURIMA TROGIRSKIH I SPLITSKIH KAŠTELA, NJIHOVIM DUŽNOSTIMA, PRIHODIMA I TERETIMA

Godine 1685. generalni providur Valier ustanovio je guvernatura trogirskog primorja, te naređenjem propisao da je dužan popisivati ljude pod oružjem, zatim održavati smotru istih dva puta godišnje te u slučaju sjedinjavanja s

ljudstvom tog područja dužan je podrediti se trogirskom kapetanu. U djelokrugu za koji je nadležan obavlja dužnosti kao i kolunel. Njegova plaća iznosi samo 15 dalmatinskih groša mjesecno.

Njegova zaduženja ponekad imaju stanovitu važnost s obzirom na veliki broj stanovnika. Obvezan je dolično se nositi kako bi bio slušan i poštivan u javnim službama. Podređen je područnom kolunelu.

Čini se nemogućim da postoji governatur za splitska kaštela koja i nisu utvrđena mjesta, već siromašne kuće. Na trogirska se kaštela može računati zbog položaja i brojnog stanovništva, dok ona splitska nemaju nikakve važnosti. Njihov guvernatur ima dužnosti serdara. Dukalima od 13. prosinca 1764. podređen je splitskom kapetanu i područnom kolunelu i nikad ne smije tražiti placu jer ili neće služiti ili će raditi kao i ostali.

GUVERNATUR ŠOLTE

Šolta je otok nasuprot Splitu. Posjedi pripadaju toj općini. Guvernatur nema plaće, izuzev službe serdara. Podređen je splitskom kolunelu i može se smatrati beskorisnom službom.

O OTOCIMA I ŠKOLJIMA

Oni čine dio područja svakog priobalnog grada. Njima upravljaju područni koluneli i serdari.

Na zadarskom području na čelu otoka nalazi se kolunel odvojen od onog na kopnu. Veliki broj otoka, mnoštvo mjesta, te brojno stanovništvo vjerojatno su pridonijeli njegovom ustanovljenju. Njihova zaduženja jednaka su zaduženjima drugih. Prima primjerenu plaću.

O GUVERNATURU SKRADINA

Podređen je šibenskom predstavniku i ustanovljen je radi napredovanja u službi. Upravlja gradskim sajmom gdje se stječu karavane, pristigle iz Osmanskog Carstva. Opskrbljuje stražu sanitetskim materijalom. Dodjeljuje službe seoskom stanovništvu nastanjenom u gradu. Uhićuje i izvršuje presude u skladu sa službenim nalozima, budno pazi na javni red i mir te je dužan prosljeđivati službene zamolbe („pieghi“).

Razlog njegovog ustanovljenja leži u potrebi za suzbijanje nereda na sajmu, te razrješenju sporova među trgovcima, podanicima i Turcima. Njegova plaća iznosi 14 dalmatinskih lira, što iznosi 6:16 mletačkih.

O KRAJIŠKIM POMOĆNICIMA

Vendraminova terminacija od 2. rujna 1729. propisuje da svaki bataljun od tisuću ljudi treba imati četiri pomoćnika. Njihovo je zaduženje vojno uvježbavati bataljun.

Kako se spomenuta terminacija u stvarnosti nije izvršavala, na nekim područjima nije bio dovoljan broj pomoćnika, a njihov izbor postao je samovoljan i provodio se prema potrebama. Nalaze se na čelu pandura prilikom uhićenja shodno nalozima njihovih nadređenih.

Međutim, postoji i jedna druga vrsta pomoćnika i alfira ustanovljenih u sjeni prije spomenutog naređenja, koji pomažu krajiske kolunele u provođenju zapovijedi. Budući da su svedeni na prihvatljiv broj, možda njihova služba i ne bi bila loše obavljana na prostranim područjima.

Iako potječe iz seljačkog staleža, oslobođeni su javnih davanja. Svi služe bez plaće ili koristi, na vlastiti teret.

O DOČASNICIMA OPĆENITO

Kad je riječ o krajiskim dočasnicima situacija je vrlo zamršena. Potvrda za to je Vendraminova terminacija koja nikad nije bila izvršena, iako su dočasnici bili namijenjeni za čitavo područje u određenom broju i sa zadužnjima. Na prostranom zadarskom području nikad se nije promijenio stari ustroj. Međutim, u različitim područjima zadržao se izvanredan broj službi koje se nazivaju: alfiri, serđenti, desetari, trubači i bubenjari. Ovi su sa svojim obiteljima izuzeti od službi, tako da teret pada na najsiromašnije.

Spomenuto izuzeće služi im kao plaća ili nagrada. Njihove dužnosti morale bi imati vojno obilježje kad se Krajina stavi pod oružje, međutim takva udruživanja su prividna.

Službe koje su doista neophodne jesu harambaše ili kapetani sela, koji su ujedno i njihovi suci, budući da im je služba stvarna i korisna. Ostale su sasvim nekorisne. Na zadarskom području osim spomenutih ne postoje druge službe. Trebalo bi ispitati da li je moguće primijeniti zadarski ustroj na ostalim područjima ili barem ostaviti titule, a ukinuti izuzeća.

O SEOSKIM KAPETANIMA PODRUČJA

Kapetani su lica broj jedan u selima, a u nekim područjima nazivaju se harambaše ili nadzornici. Imenom harambaša nazivaju se i poneki upravitelji pandurskih četaa, kad su zaduženi za izvršavanje naloga ili pri ustanovljavanju letećih četa. Danas kapetane smatraju glavarima njihovih sela. Biraju ih predstavnici uz prethodnu privolu kolunela ili serdara. Vendraminova terminacija od 24. svibnja 1727. propisuje da se u slučaju upražnjenog mesta, uz prepostavku sposobnosti i dobrog vladanja, prednost daje potomcima premi-nulog kapetana, te pripadnicima obitelji. U stvarnosti izabrani nikad ne ispunjavaju ova dva spomenuta uvjeta. Oni su najsiroviji, najnesposobniji i najiskvareniji u čitavom narodu. Pa ipak su najzaposleniji i zaslужni su za to što stanje u selima nije toliko loše.

Svaki nalog koji se odnosi na javne potrebe, dan kolunelima i višim časnicima, ovi prosljeđuju mjesnim kapetanima. Naloge koji se odnose na službe i tlake, kapetan prosljeđuje sugu koji je dužan nadgledati poštivanje reda. Na čelu svojih ljudi dužan je budno paziti kako se u kotaru ne bi pojavljivali lopovi i razbojnici, te pažljivo nadgledati gaji li se umjerenost i prisustvuje vojnoj poduci.

Budući da su nalozi učestali, kapetan je uvijek zaposlen i odgovoran, a njegova služba teška i vrlo osjetljiva. Svi mještani dužni su mu se podređivati, a on o svakom neredu mora izvjestiti područne glavare.

Takve dužnosti u stvarnosti nisu izvršavane jer kapetanu ili manjkaju sposobnosti i poduzetnost ili pak izvršenje nije moguće.

Sela čine nakupine najjadnijih koliba gorih od medvjedih jazbina, ponekad razasutih unaokolo na udaljenosti i po koju milju, te je prava besmislica smatrati ih selima. Divlji ljudi koji ih nastanjuju, skloni otmici, krađi, ubojstvu nikad neće biti u stanju podvrci se sređenoj upravi. Prethodnim generalnim providurima bilo je poznato postojeće stanje stvari, pa su zapovijedali rušenje tako sagrađenih siromašnih nastambi, kako bi sagradili zajednička sela pod nadzorom kapetana. Nažalost, nalog se loše izvršavao, možda zato što onaj koji je sada za to zadužen nije upoznat da objedinjavanje olakšava odgoj barbara. U susjednoj carskoj Hrvatskoj sva su sela smještena uz glavne puteve, nakon što ih se učinilo prohodnjima. Na taj način se osujetilo pothranjivanje kriminala. Ne treba vjerovati da morlačke kuće imaju neku vrijednost, budući da nemaju temelje, slammati su krovova i zidova od jednostavna kamena u suhozidu.

Seoski kapetani i kad posjeduju sposobnost i dobru volju ne mogu ispuniti svoje dužnosti zbog položaja sela i mentaliteta ljudi. Stoga se događa da se državni nalozi ne izvršavaju zbog nehaja i straha od umorstva ili zbog krađe i požara, dok kapetanima manja hrabrosti pružiti otpor razbojnicima. Ne primaju nikakve plaće, a samo su njihove obitelji izuzete od službi.

Budući da se u prošlosti priznalo da se radi o oskudnoj naknadi, odlučeno je da se kapetanima dodijeli jedan dio osvojene zemlje podložne desetini, koja mora biti pripojena teretu. Neka su selišta podijeljena, međutim ostaje ih još mnogo koja tek trebaju biti razdijeljena, te mnogo kapetana koje se mora opskrbiti.

U nekim područjima nekoliko sela ima zajedničkog harambašu, te zajedničku zastavu koja nosi ime tog harambaše. U slučaju potrebe ljudi se udružuju pod zastavom harambaše. Kako se ovi ne mogu nalaziti u svim selima, zamjenjuju ih suci i alfiri.

Na području Knina, Sinja, Imotskog i Trogirskih Brda, serdarije su također podijeljene prema zastavama. Međutim, takav način nije dobar, jer bi u svakom selu trebali imati sjedište kapetan i podređeni.

O SEOSKIM ALFIRIMA, PORUČNICIMA, SERĐENTIMA I DESETARIMA

Ove službe ne nalazimo u svim područjima. To dokazuje činjenica da su ih glavari u više navrata sami ustanovljivali, te što nisu potrebne u Krajinama. Ustanovljene su Vendraminovom terminacijom, kojim se Krajinu zamislilo kao vojnu jedinicu. Veći dio njih ustanovljen je 1752. pod glavnim zapovjedništvom Balbija. Njihova služba je prividna, iako se govori da su dužni sudjelovati u vojnim vježbama, vršiti uhićenja na čelu pandura i biti na raspolaganju po potrebi. Takvi se časnici odabiru iz seljačkog staleža. U načelu, ne zna se kako je ova služba ustanovljena. Biraju se među predstavnicima uz suglasnost pukovnika i serdara. Izbor mora potvrditi generalni providur, međutim u stvarnosti malo njih drži do takvog odobrenja.

Spomenute službe sasvim su beskorisne, a u zadarskom kontadu i ne postoje. Tamo se kapetan nalazi na čelu sela. Suci od njega primaju zapovijedi, te ih prosljeđuju čaušima radi izvršenja. Harambaše se nalaze na čelu pandurskih četa. Na taj položaj su imenovani kad ih krajiski glavari odrede za upravljanje tim istim odredima. Ukoliko bi ovakav način postupanja bio djelotvoran na jednom ovako prostranom području, mogao bi se primijeniti i na ostalima, bez umnažanja suvišnih vojnih službi.

Imenovani časnici nemaju plaće i s obiteljima su izuzeti od službi, koje obično padaju na siromašne. Ne spominju se trubači i bubenjari koji, budući da su takva zaduženja sasvim proizvoljna, nikad ne smiju uživati pravo izuzeća.

O SEOSKIM SUCIMA

Suci su važna služba i svako selo ima jednog ili dva, sukladno veličini područja. Biraju ih općine. Dužni su izyešćivati predstavnike o nereditima koji se tiču pravde; objavljivati, te zadužiti čauše za objavljivanje proglosa i državnih nalogu, te redom određivati pojedince podložne dači, kao i životinje i brodice. Zastupnici su dobrotvornih župnih škola, a često ih biraju za suce koji presuđuju u sporovima među ljudima kako u svom, tako i u susjednim selima.

Suci koji bi prekoračili ovlasti, odgovorni su područnim glavarima i višoj vlasti. Doista postoji potreba za njima, međutim trebalo bi ih urediti te upoznati s njihovim dužnostima. Ne primaju nikakve plaće, a samo su njihove obitelji izuzete od službi, što je vrlo pravedno. Uz sadašnju raspršenost kuća nije moguće smanjiti njihov broj.

O ČAUŠIMA

Oni su poput zapovjednika, bira ih općina, a mijenjaju se svake godine. Pomažu sucima u obznanjivanju javnih nalogu i pri raspoređivanju ljudi na dužnosti. Dok služuju, izuzeti su sa obitelji od službi. U многим mjestima ima ih više negoli je potrebno, stoga bi bilo poželjno urediti ih, budući da se radi o službama za kojima postoji potreba.

O STVARNOJ SNAZI PODRUČJA U POKRAJINI

Da bi se ustanovio stvarno stanje stanovništva, potreban je točan popis, jer onaj koji dostavljaju krajški kapetani vrlo je nepotpun zbog nemara, neznanja ili lukavosti. Stoga je popis potrebno smatrati samo približno točnim. U tabeli koja je priložena ne nalaze se otoci Brač, Lastovo i Korčula, zato što ne čine dio novoosvojenog područja. Na temelju spomenute tabele proizlazi da ljudstvo pod oružjem čini četvrtinu stanovništva.

Od toga treba izostaviti mnoge mladiće nesposobne za službu, te mnoge nemocne starce, što čini jednu četvrtinu. Zatim je potrebno izostaviti čak i izuzete obitelji, tako da snaga ljudstva pod oružjem iznosi 46293 čovjeka. Budući da s ovog popisa treba još izuzeti onu četvrtinu nesposobnih, naoružanih ostaje 34682. Ako od ovih oduzmemmo još jednu petinu izuzetih, ostaje aktivna snaga od samo 26145 naoružanih na čitavu pokrajinu.

Može se učiniti čudnim što provincija raspolaze tako neznatnom snagom, međutim to je činjenica. Iz toga se može zaključiti da su ovdje vječno prisutni neprolazni uzroci opadanja stanovništva. Međutim, sad nije trenutak da se to preispita.

O SLUŽBAMA OPĆENITO

Morlaci su od pamtvijeka siromašni, njihovim životom upravljuju barbarska svojstvene predrasude ukorijenjene u običaju. Poznaju samo tri djelatnosti: zemljoradnju, ribolov i stočarstvo. Kao zemljoradnici ne poznaju oruđa koja bi polja učinila plodnijama, dok su im oruđa nesavršena. Kao pastiri ne znaju skrbiti za stada, koja osjećaju posljedice nemara, zapuštenosti i nebrige. Kao ribari služe se samo nesavršenim vještinama i brinu samo kako zadovoljiti trenutne potrebe. Stoga, lišeni svih udobnosti života, prepuštaju se svim prijestupima pogubnim za društvo.

Kako bi ih se koliko je to moguće više uljudilo, te riješili građanski sporovi među njima, u prošlosti su bile ustanovljene zajednice („delle providenze“) pod nazivom liga. Lige su bili zborovi glavara sela koji su se sastajali jednom godišnje. Na te zborove ljudi su donosili svoje žalbe o kojima se odmah odlučivalo.

Nekoliko osoba izaslanih iz grada sačinjavale su prizivni sud, koji je konačno zaključivao spor i donosio presudu. Na udaru progona općina po naređenju jednog takvog zbora bili su krivci za kriminalna djela, otimači djevica, razbojnici, banditi i lopovi.

Nakon Požarevačkog mira ovakve lige su ukinute, a s time je ukinut način discipliniranja koji je proizlazio iz okolnosti vremena.

U prvo su se vrijeme državne službe odnosile samo na obranu države, ali nakon mira bilo je nužno prenamijeniti njihovu službu uz odgovarajuće promjene. U prošlosti nije se našao onaj koji bi upravljao pokrajinom, a razjasnio koje su javne službe podanici dužni obavljati. Danas postajeće službe ustanovljavale su se s vremenom na vrijeme, te se prekomjerno umnožile bez imalo reda i pravila. Neprilagođene današnjim vremenima, uzrokovale su veliku oskudicu podanika.

Morlaci koji uživaju vladarevu zemlju dužni su plaćati desetinu, vršiti državne službe te službu područne sigurnosti. Ipak, sve službe ne bi trebale biti na njihov teret. Posvuda u Dalmaciji nailazimo na siromašne podanike prinuđene da se prisilno, radi vršenja dužnosti po čitave dane bave ljudima, životinjama i brodovima, te da sudjeluju u javnim prijevozima, kosidbi livada, u gradnji, a da ne znaju kako prehraniti sebe i svoje obitelji. Najviše su zaduženi prijevozom građe s niskom placom ili bez nje, ustanovljenim nerazboritim običajem. Morlak je dužan stražariti na položajima, staviti se na raspolažanje područnim glavarima i odredima za čuvanje puteva bez ikakve plaće, a vrlo često da bi preživio u nuždi je zloupotrebljavati državno oružje ugnjetavajući sebi jednake. Zatim, neizmjeran je broj službi pod nazivom državnih, dok se u stvarnosti radi o privatnim tlakama prikrivenima posebnim imenima.

Stoga se povećava prirodno siromaštvo, opada stanovništvo i izrabljivanjem uništavaju tovarne životinje. Iz tog razloga, kako bi se oslobodili mnogih tereta, najjači zauzimaju različite vojne položaje o kojima je bilo govora. Ostali, siromašniji proglasuju se izuzetim pandurima, sucima područnih glavara, te lukavim potezima uvećavaju egzekucije. Neke obitelji porijeklom iz Poljica ili iz Bosne pod izlikom privilegija i plemenitosti, iako pastiri, izuzimaju se od službi. Također su izuzete i mnoge druge obitelji na temelju državne milosti. Kad se smanji broj onih koji obnašaju službe, upravo se najviše opterećuju sami službavatelji.

Postoje četiri vrste službi: prvo, služba knezu obuhvaća nekoliko poreza; drugo, službe za područnu sigurnost; treće, službe koje se odnose na javna i privatna tijela, iako se nazivaju javnima; četvrto, izvanredne javne službe.

SLUŽBE PRVOG REDA

Službe koje se odnose na samoga kneza jesu: prvo, kosidba trave na javnim livadama, prijevoz i slaganje u plaste; drugo, prijevoz baškota za miliciju ili građe za javne radove; treće, rezanje sedre, iskapanje stijena, prijevozi zemlje i pijeska, izgradnja vapnara i prijevoz vapna za javne radove; četvrti, proizvodnja ugljena za javne radionice; peto, obnova četvrti i javnih mjesta; šesto, zanatski radovi u javnim radovima; sedmo, sječa i prijevoz građevnog drva i ostalog za javnu uporabu; osmo, panduri konjičkih četa na dva mjeseca dok su konji na ispaši. Svi stanovnici područja koji nisu izuzeti dužni su obavljati doticne službe prema rasporedu.

Za kosidbu postoje utvrđeni novčani izdaci prema kamarama sijena, koji iznose dvije gazete na dan za svakog radnika. U nekim mjestima nema nikakve plaće.

Za prijevoz baškota u pojedinim mjestima Morlacima se odbija jedan posto, ali za stvari koje se tiču „munizioni“, malokad to smatraju teretom i često su prisiljeni na nadoknade.

Za vapnare država plaća samo vapno 5 lira mjeriku, a jednako se plaća i ugljen. Zanatski rad i prijevozi su bez naknade i padaju na teret Morlaka. Stoga, svi zaziru od rada za kneza, te radije pate zbog nezakonitih nameta, nego da budu podvrgnuti neprekidnom mukotrpnom radu.

Pravedno je da podanici budu u službi knezu, međutim on mora biti human i velikodušan, dajući im razmjernu plaću za uloženi rad i trud.

Iznos isplata („Le misure della mercede“) morao bi biti manji za jednu trećinu, barem u odnosu na rad za privatnika i u načelu, mogao bi se odrediti prema kakvoći rada, težini i području. Na taj način službe bi olakšale siromaštvo, umanjio bi se broj izuzetih, a službe bi postale pomoć u godinama oskudice.

SLUŽBE DRUGOG REDA

Službe za područnu sigurnost: prvo, panduri u stražarskoj službi za kolunele i krajiške glavare; drugo, održavanje cesta i mostova; treće, leteće pandurske čete za progon i uhićenje razbojnika; četvrti, važni položaji; peto, unutrašnje ophodnje u selima. Pravedno je da te službe budu na teret područja. Ipak, službe unutrašnje ophodnje i mjesne straže ili se ne izvršavaju ili se to čini na loš način, jer ne štite od krađa i nasilja, što je uzrok zlostavljanjima.

Generalni providur Querini naređenjem od 15. veljače 1741. propisao je načine vršenja i stegu za ophodnje te naredio glavarima da svakog mjeseca izvješćuju nadređene o učincima svoga rada. Na nesreću nema noći kad lopovi ne počine kakvu krađu, dok razbojnici slobodno krstare selima. U nekim selima

ophodnje i ne mogu izvršavati svoju dužnost, s obzirom na označeni raspored kuća, budući da u selima još postoji mnogo pojedinaca koji su u doslugu s razbojnicima, te ih sakrivaju.

Kasnije su leteće čete podvrgli različitim metodama, stezi i nadzoru. S vremenom su dobili stalni oblik, povećao se njihov broj i broj pojedinaca koji ih sačinjavaju, a trajanje službe određeno je na godinu dana i više. Uzimaju se iz imućnijih obitelji, te su izuzeti od ostalih službi. Progoni razbojnika i bandita, uhićenje neposlušnih, zapljene, utjerivanje javnih i privatnih dugova, sve je to u nadležnosti brzih odreda. Za uhićenja i stvarna izvršenja naloga svakom pojedincu se dodjeljuje 5 lira nagrade što je kasnije povišeno do 16 dalmatinskih lira. Kako su čete sastavljene od barbarskog naroda, za sobom ostavljaju pustoš i pokolj, pritišću nedužne, dok lopovi i banditi haraju po javnim putevima. Stoga je potrebno smanjiti njihov broj, propisati metode i stegu u skladu s uređenjem pokrajine, te odgovornima smatrati glavare koji zapovijedaju u službi tih odreda.

SLUŽBE TREĆEG REDA

Službe koje se pod nazivom javnih odnose na javna i privatna tijela, te koje su glavni izvor samovolje, svode se na sljedeće kategorije: prvo, straže pandura za predstavnike i njihove urede; drugo, kosidba trave na livadama predstavnika, slaganje u plaste i prijevoz; treće, konji za prijevoz milicije i njihove prtljage; četvrto, konji za uredske pomoćnike i pisare kad jašu; peto, konji za prijenos turskih vrijednosnih papira i prtljage; šesto, konji za upotrebu predstavnicima i za prijenos njihove prtljage pri dolasku i odlasku; sedmo, konji za prijevoz prtljage državnog tumača i ostalih izaslanika iz Bosne; osmo, konji za mjesecni prijenos plaće miliciji; deveto, prijevoz baškota pograničnoj miliciji; deseto, prijenos vode za gradove i javne cisterne u slučaju suše; jedanaesto, konji za svaku hitnu službenu i privatnu upotrebu po nalogu predstavnika.

SLUŽBE KOJE BI SE MORALE NAZIVATI KONTRIBUCIJAMA

Prvo, tjedna davanja stoke za klanje („castrati“) predstavnicima; drugo, isto vrijedi za drva koja se daje predstavnicima; treće, isto vrijedi za drva bolnicama i vojnim odredima; četvrto, isto vrijedi za drva konjaničkim vojarnama; peto, isto vrijedi za stoku za klanje konjici; šesto, isto vrijedi za sijeno zapovjedničkim stajama.

Navedene službe čine skup bezbrojnih tereta. U prošlosti su državni dužnosnici razmatrali neimaštinu podanika, međutim pomoć je bila neprimjerena i nedostatna.

Temeljitim ispitivanjem izaći će s vremenom na vidjelo spomenuta istina. Prva služba. Panduri za predstavnike i urede je beskorisna i štetna dužnost koja svoje korijene vuče iz običaja, a proglašena je korisnom za vlast. Dodjeljuju se graničnim predstavnicima i stavljaju državi na raspolaganje kako bi prosljeđivali zamolbe, te prenosili naređenja. To bi trebala biti njihova zaduženja, međutim ovdje postoje kolumeli i serdari u tu svrhu. Stoga, panduri služe u manje važnim poslovima, te u kućama predstavnika i pisara, što je beskorisan teret, koji se često prikazuje korisnim kada se traži da bude odobren.

Druga služba. Ne zna se na temelju kojeg prava zadarski prefekt i ninski konte posjeduju državne livade. Nije pravedno da kosidba, prijevoz itd. njihova sijena pada bez ikakve plaće ne teret siromašnih. Službu je potrebno promatrati samo kao službu knezu, dok je ova koja je na korist regimenti od nje sasvim odvojena.

Treća služba. Prijevoz milicije i prtljage je učestao. S više generalskih terminacija bilo je predviđeno da u tim slučajevima Morlaci pridonose s deset konja za konjicu i s osam za pješadiju bez naknade, a da za ostalo što bude potrebno, vojnici plate iznos od 1 dalmatinske gazete za milju, što nije razmjerna naknada. Jer, ako za put od 10 milja, što je dvadeset s povratkom kući, vlasnik s uporabom konja zaradi u jednom danu 1 liru, zašto ne bi zaradio 8.

Četvrta služba. Ista naknada od gazete za milju određena je za pomoćnike koji skupljaju konjske pratinje radi vršenja pravde. Oni primaju 14 mletačkih lira na dan, dok je siromašan Morlak nepravedno opterećen.

Peta služba. Turci plaćaju konje s većom pravednošću, međutim bezobzirno ih natovaruju, te ih uništavaju zasvagda, ili bar za duže vrijeme.

Šesta služba. Pravedno je da se predstavnicima i njihovim pisarima pomogne pri prijevozu prtljage, ali kako ne postoji odredba o načinu plaćanja, samovolja i bezobzirnost postala su pravilo.

Sedma služba. Niti jedna naknada nije određena za tlaku pri prijevozu prtljage i poklona državnog tumača u Bosnu od obala Splita i Trogira do granice s Otomanskim Carstvom.

Osmá služba. Morlaci nisu ni na koji način nagrađeni za namet i odgovornost pri mjesecnom prijevozu plaće miliciji. Konjica koja se ne trudi previše, u pokrajini drži plaćene ljude i konje, te bi mogla poslužiti za takvu vrstu prijevoza i za pješadiju.

Deveta služba. Isto vrijedi i za prijevoz baškota, što obično nije plaćeno.

Deseta služba. U nekim gradovima prijevoz vode za cisterne obavlja se brodovima otočana s nerazmernom naknadom ili bez nje. U Trogiru je

postojala puknuta cisterna i umjesto da ju se dade popraviti, neprestance se obvezivalo mnoga sela da tamo dopremaju vodu, a koja se u cisterni nije mogla zadržati. To potvrđuje koliko se cijeni trud siromašnih.

Jedanaesta služba. Ona je sasvim proizvoljna i neodređena. Ustanovljena je jer su to htjeli predstavnici. Nastala je željom zastupnika i zbog neslaganja među krajiskim glavarima. Za svaku javnu ili privatnu potrebu zaustavljaju se konji koji prispiju u gradove ili mjesta, te se s malom ili nikakvom naknadom otpremaju poradi stvari koje često nisu ni od kakve važnosti. Stoga je seljak, koji treba prodati svoj mali urod, prisiljen skrenuti s glavnoga puta, izgubiti jedan dan te potrošiti da bi održao sebe i konja, ono čime mora prehraniti svoju siromašnu obitelj.

Najdovitljiviji seljaci lišili su se konja i drže magarce kako ne bi bili podložni takvoj muci. Stoga se vrlo često konji otpremljuju bez vodiča, ponekad i bespotrebno, pa se dogodi da se izgubi poneki teret. Ili pak seljaci na vlastiti poticaj placaju određene pristojbe, kako bi bili oslobođeni od te službe. Proglašene odredbe ne provode se u tu svrhu jer se posvuda nastavlja sa zlouporabom konja.

Prva kontribucija. Poradi nedostatka mesnica, ustalio se običaj da svako selo prema rasporedu dostavlja stoku za klanje predstavnicima. Svako grlo ne plaća se više od 3 dalmatinske lire. Kako je to na korist predstavnika, oni polažu pravo na podavanje te ga potom prodaju.

Druga kontribucija. Drvo zastupnicima ili nije plaćeno ili je pak vrlo jeftino, te se smatra za korist vlasti. Selo Seget je obvezno na takva podavanja iako ne posjeduje šume. Da ne bi bili izloženi pogubnom izvršenju naloga, mještani režu plodna stabla ili podavanje daju u novcu.

Treća i četvrta kontribucija. Drvo i slama daje se zabadava bolnicama i za milicijske slamnjače. Podavanje je opravданo samo po sebi, ali bi trebala biti utvrđena količina, kako bi se dokinula samovolju.

Peta kontribucija. I konjanički kvartiri potraživali su drvo od Morlaka, ali s nerazmernom i niskom plaćom. Različitim terminacijama, a napose onima generala Condumlera, dokinuo se ovaj običaj te se propisalo da se konjica drvom opskrblije na tržnici po tržnoj cijeni. Uprkos tome Morlaku se za drvo plaća četvrtinu njegove prave vrijednosti.

Šesta kontribucija. Ovo podavanje gotovo da više i ne postoji jer su krčmari dužni klati prema rasporedu i opskrbiti konjicu mesom.

Sedma kontribucija. Sijeno za generalsku štalu je uobičajeno, a to iznosi 700 konja godišnje.

Osim što su gore navedeni službe i podavanja sami po sebi teret, potrebno je uzeti u obzir samovolju koju pritom provode krajiski glavari. Prirodno je

da ovi, slabo plaćeni, pribavljaju sebi dodatne izvore prihoda, opterećujući sebi podložne Morlake.

O IZVANREDNIM SLUŽBAMA

One stupaju na snagu u slučaju kuge u Bosni ili Dalmaciji te mogućeg ili već započeta rata. U prvom slučaju podanici se drže obveznima čuvati odgovarajuća područja pograničnom stražom koja je za to određena te postaviti sanitetska kola. U tim okolnostima svi su obvezni služiti bez ikakva izuzeća. Država snabdijeva linije baškotom. Također, za epidemije stoke povećava se broj straža na čitavom području. U ratu ili u slučaju mogućeg rata, također se povećavaju broj straža i svi tereti koji služe obrani i sigurnosti države.

O IZUZETIMA I IZUZEĆIMA

Senat je propisao da nema izuzetih obitelji, ako ne postoji dekret kojim se to potvrđuje i kojim se ukida samovolja predstavnika izvanrednih službi i krajiških glavarja, koji su ih takvima proglašavali. A ovi posljednji, prilikom dobivanja tih dozvola, procjenjivali su s obzirom na dobit godišnja podavanja izuzetih obitelji. Budući da se stalo na kraj takvoj zlouporabi, isti su pomislili umnožiti vojne službe i naslove, možda kako ne bi izgubili korist od službe.

Uz već gore navedene izuzete obitelji na temelju vojnih naslova izuzetima se mogu smatrati sljedeće kategorije:

Prvo, inženjeri i mineri

Drugo, topnici

Treće, subaše ubirači državne desetine

Četvrti, plemećke obitelji nastanjene u selima i mjestima

Peto, obrtnici u mjestima

Šesto, panduri sada u službi

Sedmo, obitelji izuzete na temelju vladareva pomilovanja.

Treba uvijek imati na umu da su izuzete obitelji moćnije, brojnije, te da posjeduju više slugu, životinja i imovine.

O INŽENJERCIMA

Svaka postrojba topnika i novaka dužna je imati jedan odred inženjeraca. Radilo se o potrebi ili zlouporabi poglavara, izvjesno je da inženjeri potječu iz seljačkih i malomješćanskih obitelji. Poradi njihova naslova, te su obitelji oslobođene službi. Moguće je da je ova služba izvor koristi glavarima, budući da inženjeri ničemu ne služe.

O TOPNICIMA

Iz gore spomenutih razloga unovačuju se i za ovaj rod vojske pojedinci porijeklom iz seljačkih redova, budući da je to mjesto vrlo traženo.

SUBAŠE UBIRAČI DRŽAVNE DESETINE

U priznanci javne dražbe ubirača desetine, svakom se selu odobrava jedan subaš izuzet od službi. Na knezu je da pojasni želi li izuzeti samo njega kao pojedinca ili čitavu obitelj. Međutim, ipak su sve obitelji subaša oslobođene stvarnih i osobnih službi. Ubirači zlorabljaju ugovor povećavajući broj subaša u istom selu, koje ima različite zaseoke drugačijih imena. Stoga, bilo bi potrebno smanjiti samo osobna izuzeća.

PLEMIĆKE OBITELJI

Plemićki naslovi proizlaze iz tri izvora: prvi, bosansko plemstvo; drugi, poljičko plemstvo; treće, obitelji građanskog porijekla. Prvu klasu čini nekoliko obitelji izbjeglih iz Bosne kad je ona pala pod osmansku vlast. Nalaze se u splitskom okrugu i tvrdi se da službuju zajedno s građanima. Poljičko plemstvo su čisti seljaci nastanjeni po mjestima i selima, a žive od obrađivanja zemlje. Kad je Senat pokrajini Poljica odobrio razne povlastice, to je pravo tražilo plemstvo na području čitave Dalmacije, a time i uživanje prava izuzeća. Potrebno je reći da se računa kako ima onoliko plemića koliko ima mještana, što je vrijedno državnog uvažavanja.

Naposljetku, gradskih obitelji je malo, a takvima valja smatrati one koje imaju serdare ili područne kolunele ili časnike u redovitim postrojbama.

OBRTNICI

Oni koji su nastanjeni u predgrađima izuzeti su od službi. Njihov broj je velik, ponajviše u predgrađima Splita. Oni koji nastanjuju sela loši su kovači ili nevješti zidari. Ljudi u predgrađima nisu izuzeti i moraju vlastitim zanatom služiti knezu, pa bi se izvršenje dužnosti trebalo ticati osobno obrtnika, a ne obuhvaćati cijelu obitelj.

PANDURI

Sve obitelji pandura izuzete su od službi s obzirom na neprekidno godišnje zaposlenje pojedinca. Njihov broj je vrlo velik s obzirom na vrlo velik broj letećih četa. Svaki je ustanovljen radi privođenja razbojnika.

IZUZETI NA TEMELJU VLADAREVA POMILOVANJA

Ovih obitelji nije mnogo i njihovo pravo izuzeća zakonski je regulirano.

O SELIMA IZUZETIMA OD SLUŽBI

Spomen zaslužuju i sela koja su ili posve ili djelomično izuzeta od javnih službi po vladarevu nalogu poradi državnih dugova ili iz običaja koji su

odobreni dekretima generalnih providura prije negoli je Senat dokinuo izuzeća. Nered u dokumentima Središnjeg arhiva i netočne informacije o kolunelima umanjuju iscrpnost ovog članka izvještaja.

VRANSKI FEUD

Da bi se isušilo močvarno tlo ovog područja, Senat je prihvatio projekt grofa Borellija kojim bi se uz pomoć javnog kanala spojilo Vransko jezero s morem. Stoga je Borelli dobio u posjed kao feudalno dobro sela Tinj, Banjevac, Vrana, Radošinovac, a potom Turanj ("Toretta"), Stari Zadar, Sv. Filip i Jakov i Pakoštane, u zadarskoj kontadi te Betinu i Murter na području Šibenika.

Borelli je 1745. tražio izuzeće od službi na 20 godina za stanovnike prva četiri sela, što se proširilo na ostala, a to je odobreno 1752. godine. Budući da se s poslom završilo prije mnogo vremena, trebalo bi prestati i izuzeće od službi, ali je ono još uvijek na snazi. U osam sela u zadarskoj kontadi računa se da ima 581 muškarca pod oružjem u zajednici od barem 2400 osoba, čije službe padaju na teret ostalih sela tog područja.

To se isto odnosi i na sela Betina i Murter. Postojanje ove povlastice upravo je suprotno kneževoj volji i odobrenoj povlastici.

O NOVIGRADU I PRIDRAGI

Novigrad je tvrđava u kojoj ima sjedište predstavnik. Pod svojom vlasti ima ribarsko mjesto malomješćana i ribara kojima upravlja kapitan mjesta. Generalni providur Erizzo 1726. godine oslobođio je ove mještane od prijevoza „tolpi“ kopnom za javnu uporabu, ne oslobodivši ih dužnosti prijevoza milicije iz Novigrada u Obrovac, tegljenja javnih brodova po rijeci Zrmanji i držanja posade u tvrđavama kad nedostaje vojnika. Treba vjerovati da su stanovnici Novigrada rodom iz Pridrage, te da su se tamo povukli kad je počeo rat. Kad se u Pridragi umnožilo stanovništvo, tražilo se da se spomenuto selo, iako udaljeno nekoliko milja od Novigrada, smatra njegovim predgrađem. Na temelju toga su zahtijevali da im službe budu jednake. Kad su se Novigrad i Pridraga podvrgli redovitim službama, došlo je do sporu.

General Foscari terminacijom od 23. svibnja 1780. odlučio je da se moraju podvrgnuti jedino gore spomenutim službama. Ipak, mjesta koja su podložna tvrđavi gdje je ona potpuno izdvojena, trebala bi se podvrći redovitim službama.

O SELU KOBILICE U OKOLICI ZADRA I OTONU NA PODRUČJU KNINA

Ova sela nalaze se na samoj granici s Austrijom. U prošlosti bila su obvezna čuvati isturene položaje na granici, pa su stoga seljaci bili izuzeti od službi.

Poradi toga u pograničnoj straži ustalili su se ljudi iz Morlakije s obvezom dostave baškota, a spomenuta sela bila su oslobođena. Kad se učvrstila granica ispaše, tu su se nastanili ljudi iz Morlakije, koji su opskrbljivali baškotom Cara i Republiku. Stvari su se naizgled promijenile, dok spomenuta sela službuju kao i ostala.

ŠIBENSKA SELA XI BARJAKA NJEGOVA PRIMORJA

Dotični barjadi nastroje biti izuzeti od službi u kolunelovojo kući i od bilo kojeg zaduženja obrane na vlastitom području na temelju dukala od 27. srpnja 1730., koji ih izuzima od obveze čuvanja i branjenja kninske tvrđave. Naime, oni tvrde da imaju službu na moru i prijevoz svojim brodicama. Sud o tome prepušta se Savjetu Četrdesetorice.

SELA MANDALINA, ZATON I VRPOLJE

Ova su se sela, koja se nalaze u šibenskom primorju, udružila s gore spomenutima, te zastupaju s uvjerenjem isti zahtjev. Činjenica je da se ova sela, kao i ona gore spomenuta, zalažu za službe na moru, tako da izuzeće pada na zemljoradnike.

O SELU TRIBUNJ ("GERERA") NA ŠIBENSKOM PODRUČJU

Ovo selo je bilo obvezno na kopnu prevoziti s vlastitom stokom bašket i „munizioni“ kninskoj tvrđavi. Oskudno posjedima i s malo konja selo je moralo uprezati i magarce, što ga je činilo još siromašnjim, zbog njihova ugibanja. Selo je molilo da bude oslobođeno, što je učinjeno dukalom od 18. veljače 1779. kojim se obvezuje samo na službu brodovljem.

O OTOCIMA ŠOLTI I ČIOVU NA SPLITSKOM PODRUČJU

Na ovim otocima nema uobičajene smjene područnih službi. Izgleda da su obvezni samo na prijevoz crljenice, na podizanje vapnara, te na služenje svojim brodicama. Pamti se da su se 1603. obratili generalu Dona, kako bi za dotične prijevoze i radove na izgradnji u gradu bili plaćeni ne samo brodari i barke već i radnici što im je bilo odobreno.

Iz gore izloženog mogu se izvući sljedeće činjenice:

- 1. Da su kraljevi glavari opterećeni mnogim poslovima uz oskudnu naknadu, zbog čega su prisiljeni naći dodatne izvore prihoda, što je ne samo protivno zakonima, već što pogađa i sam kraj.*

- 2. Da prekomjeran teret službi pada na leđa neukog, zaostalog i neuglađenog puka koji je ipak barbarски i krvoločan.*

- 3. Da su službe raspodijeljene neravnomjerno na temelju običaja i samovoljno.*

4. Da je izuzetih obitelji previše, zato što su se neovlašteno umnožile osobe u vojnoj službi.

5. Da kontribucije nisu raspodijeljene ravnomjerno i pravedno te da su uvijek na teret siromašnih, koji su uništeni službama, tajnim tlakama, procesima, građanskim sporovima, što nije u suglasju s njihovim uvođenjem.

6. Da je moralo doći do samovoljnog postupanja, o čemu se međutim nigdje ne govori, jer je prikrivano tajnim sporazumima i prešućivanjem.

7. Da su doneseni zakoni s tim u vezi bili samo privremene odredbe sada neprilagođeni vremenu ili neučinkoviti, koji nikad nisu oblikovali sustavno ustrojstvo.

8. Da najzad, nepostojanje primjerenog ustroja, uzrokuje razjedinjenje sela, napuštanje poljoprivrede, ribarstva i stočarstva, čije mjesto zauzimaju surovost, divljaštvo i razuzdanost što je uzrok opustjelosti i učestalim potrebama, koje narod stavlja na teret vladara.

Prema tome bilo bi potrebno posjetiti i pregledati područje da bi se upoznali s njegovim pravim stanjem, ustrojstvom i odnosima kako bi se moglo utvrditi što je loše, koje je potrebno ukloniti, a što dobro, koje je potrebno promicati. Zatim, bilo bi uputno uvesti zajedničko uređenje za cijelo područje, koje bi bilo u vezi s upravom krajiških glavarova pri uklanjanju suvišnog, umnažanju neophodnog, smanjenju broja podložnika te određivanju javnih službi i onih koje se odnose na teritorijalnu sigurnost. Potrebno je učiniti da ove prve službe manje opterećuju podanike, spriječiti zlouporabe koje su se s vremenom ustalile, te tako raspodijeliti terete da padaju na sveukupno ljudstvo i stoku.

Od najveće je važnosti izbor područnih glavarova. Sposobnost, vjernost i ugled obitelji potrebne su osobine za dobro služenje i obuzdavanje puka.

Sposoban čovjek je vjeran kad nije pritisnut potrebom. Stoga područnim kolunelima i glavarima treba odrediti pristojne plaće, da ako dođe do prijestupa, bude kažnjena krivica, a ne potreba koja joj je uzrok. Budući da tereti nisu jednaki u svim kolunelatima i serdarijama, plaća neka bude razmjerna zaduženjima.

Također ne bi bilo neprilично podvrgnuti krajiške glavare potvrdi poštovanog Kolegija svakih pet godina kako bi bili obzirniji u svojem upravljanju.

U više navrata činilo se da je korisno izmjenjivanje svakih pet godina onih koolunela koji su bili prisiljeni boraviti u ovim područjima. Državna vlast će uvidjeti da li se to može provesti nakon što bude donesena odgovarajuća odredba.

Između ostalog, neophodna je pravedna razdioba serdarija u odnosu na opseg područja, na broj sela i doticnog stanovništva. U nekim područjima serdarije zapremaju veliko područje dok su drugdje previše skučene.

Povećanje plaća samo će opteretiti državnu blagajnu, ako se ne bude mislilo na narod.

Stoga je potrebno ukinuti izuzeća obiteljima ne mijenjajući naslove i službe dočasnika te utvrditi pravednu razdiobu zemljišta koje pripada službi u korist postojećih neophodnih zaduženja, ali ipak ostaviti ovima pravo izuzeća njihovih obitelji u vrijeme obavljanja službe.

Budući da se želi vojno obučiti Krajine, moralo bi ih se koji put staviti pod oružje. U tu svrhu bilo bi poželjno kolunelima dodijeliti jednog ili dvojicu pomoćnika prema opsegu područja.

Strašno je da postoji takva različita kakvoća oružja kojim raspolaže Krajina. Državna mudrost će znati da o tome treba promisliti. Kad se odrede dužnosti za službu knezu, trebalo bi carinicima odrediti plaću primjerenu ovom vremenu.

Za službe koje se odnose na teritorijalnu sigurnost trebalo bi organizirati ophodnje i straže u selima, kao i propisati rok pandurske službe za vrijeme koje uživaju izuzeće.

Da bi se uskladila teritorijalna sigurnost s naravi jednog naroda, trebalo bi ujediniti sela pod nadzorom njihova glavara, te ga smatrati odgovornim za nerede.

Zlouporaba otvaranja krčmi na tom području čini se pogubnim za narod koji voli dangubiti i ljenčariti. Stoga bi bilo potrebno točno i jasno utvrditi koje su krčme potrebne putnicima i ukonačenoj miliciji, a zabraniti predstavnicima vlasti u pokrajini promjenu tog sistema, pod prijetnjom lišenja dužnosti serdara, ukoliko bi dopuštali rad nezakonitih krčmi u svojim kotarima.

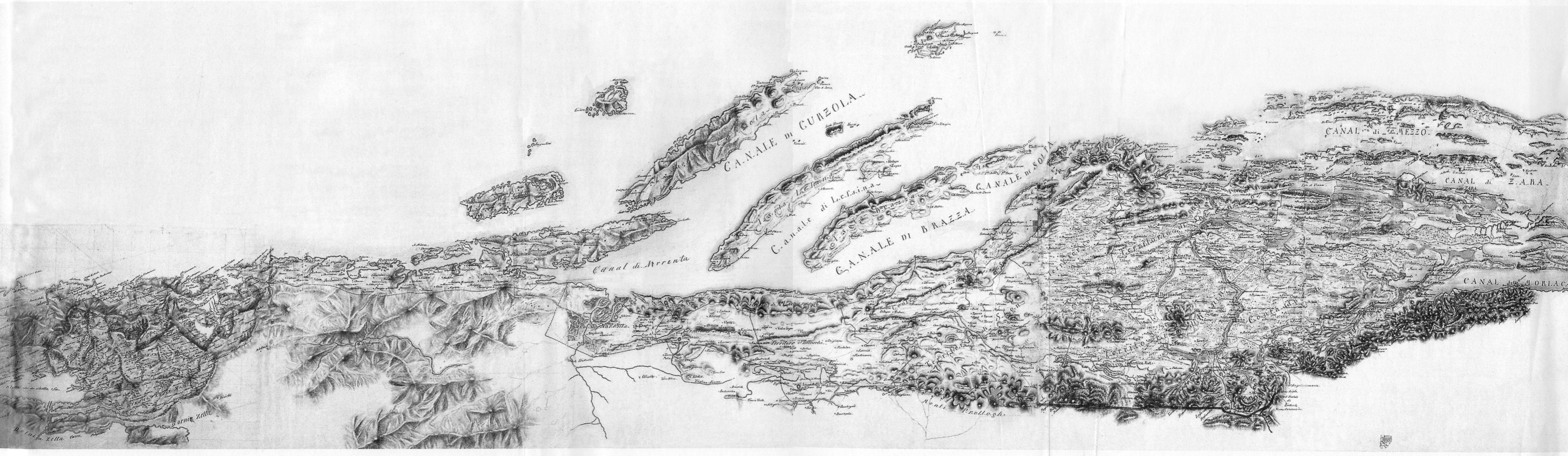
Naposljetku, bilo bi potrebno donijeti pozitivni pravni propis za one službe koje se tiču javnih i privatnih tijela. To olakšava uređenje kojim se obvezuje svako tijelo da se onima koji su u službi omogući pravedna i razmjerna naknada, sprečavajući na taj načina pljačku i nepravedna podavanja koji se ne mogu dopuštati u kneževu ime.

IZVOD IZ SPISA

ZADAR			
Opće i osobne službe	9	Inženjerci	12
Stvarne i osobne službe	11	Područni časnici	4
Porezi	7		
Službe s konjima	5	SKRADIN	
Izvanredne službe	6	Zakonite službe	4
Zakonite službe	13	Redovne unutrašnje službe	1
Službe koje zahtijevaju reformu	5	Službe za prijevoz kopnom	7
Nezakonite službe	8	Uobičajene službe bez prijevoz	4
Leteće čete s pandurskom službom 198	5	Izvanredne službe	1
Seoski časnici	3	Zastavnici krajkih glavara	2
Pomoćnici u Kontadu	2	Krajki časnici	2
Subaša jedan po selu,			
a u nekima dvojica radi zlouporabe		TROGIR	
Inženjerci	12	Nalogonosac serdaru	1
Časnici u Kontadu	4	Zakonite službe	4
Službe s oružjem	3875	Područne službe	3
		Službe primorskih barjaka	5
ZADARSKI OTOCI		Leteća pandurska četa	12
Službe	6	Opće službe za crnogorsko primorje	1
Službe tlake prijevozom	3	Službe otoka Čiova	3
Porezi	1	Kontribucije sela Segeta	1
Službe gradskih pandura u palači		Kontribucije sela Okruka	1
GENERALAT		Dočasnici	110
Unutrašnje službe na otocima	1	Odred vojnika inženjeraca	(nije navedeno)
Časnici bez plaće	144	Područni časnici	4
Pomoćnici	4		
Koluneli	1	TROGIRSKA KAŠTEL	
		Izvanredne službe	1
ŠIBENIK		Redovna sanitetska straža	1
Osobna tjedna služba kolunelova pandura		Dočasnici	24
ordonanca	8		
Godišnja služba pandurske leteće čete	24	SPLIT	
Zakonite područne službe	3	Službe dodijeljene predgradu	2
Zakonite unutrašnje službe u selima	2	Zakonite službe za prijevoz istih	8
Službe kopnenog prijevoza	4	Zakonite službe predgrađa	4
Službe prijevoza morem	6	Službe Vranjice i Solina	4
Običajne službe prijevoza	5	Kontribucije gore spomenutih iz običaja	1
Seoske kontribucije	1	Službe kaštela Gomilica, Kambelovca i Sućurca	1
Ostale kontribucije	3	Podavanja gore spomenutih	1
Seoski časnici	214	Službe otoka Šolte i Čiova	3
Područni alfiri	3	Opće područne službe	4
		Izvanredne područne službe	3

<i>Dočasnici</i>	41	<i>Običajne službe</i>	3
<i>Topnici</i>	16	<i>Kontribucije</i>	1
<i>Inženjerci i mineri</i>	16	<i>Izvanredne službe</i>	2
<i>Obitelji izuzete na temelju plemićkog naslova i obrtnici</i>	187	SERDARIJA PLAVNO	
		<i>Tjedne osobne službe</i>	4
		<i>Ostale osobne službe</i>	1
<i>Tjedno služenje u pandurskim stražama</i>	22	<i>Stvarne službe</i>	3
<i>Zakonite službe</i>	5	<i>Leteće čete jedna s pandurima</i>	17
<i>Leteće čete</i>	2	<i>Običajne službe</i>	1
<i>Običajne službe i kontribucije</i>	3	<i>Kontribucije</i>	3
<i>Izuzete obitelji</i>	48	<i>Izvanredne službe</i>	2
<i>Časnici s područja Splita i Klisa</i>	4	<i>Izuzete obitelji na čitavom području Knina, uključujući 4 gore spomenute serdarije</i>	346
MAKARSKA		<i>Viši časnici</i>	6
<i>Službenozavostanovništvo</i>	1	<i>Kontribucije čitavog područja</i>	2
<i>Izvanredne službe za sve bez razlike</i>	5	<i>Izvanredne područne službe</i>	2
<i>Područni glavari</i>	3		
PODRUČJE KNINA		SINJ	
<i>Tjedne službe Kninske serdarije</i>	6	<i>Tjedne osobne službe</i>	3
<i>Osobne područne službe</i>	8	<i>Ostale osobne službe</i>	5
<i>Stvarne područne službe</i>	10	<i>Osobne i opće službe</i>	2
<i>Izvanredne službe</i>	1	<i>Pogranične utvrde pod oružjem s pandurima</i>	12
<i>Kontribucije</i>	5	<i>Leteće čete jedna s pandurima</i>	40
<i>Ostale osobne službe</i>	6	<i>Stvarne zakonite područne službe</i>	7
<i>Leteće pandurske čete</i>	17	<i>Stvarne običajne službe</i>	2
<i>Stvarne službe Kninske serdarije</i>	7	<i>Stvarne i osobne službe</i>	3
<i>Stvarne običajne službe iste serdarije</i>	8	<i>Kontribucije</i>	2
<i>Opće izvanredne službe</i>	3	<i>Izuzete obitelji</i>	180
<i>Kontribucije serdarije</i>	2	<i>Područni pomoćnici</i>	4
DRNIŠKA SERDARIJA		<i>Subaše za desetinu</i>	61
<i>Tjedne osobne službe</i>	3	<i>Izuzete obitelji na temelju titule</i>	12
<i>Ostale osobne službe</i>	5	<i>Ostale izuzete obitelji</i>	162
<i>Leteće čete s pandurima</i>	12	<i>Područni časnici</i>	6
<i>Stvarne službe</i>	5		
<i>Stvarne običajne službe</i>	5	DUARE	
<i>Kontribucije</i>	1	<i>Leteće pandurske čete</i>	20
<i>Opće izvanredne službe</i>	2	<i>Tjedne službe</i>	1
VRLIČKA SERDARIJA		<i>Manje pandurske ophodnje jedna na svako selo</i>	8
<i>Tjedne službe</i>	5	<i>Redovite stvarne i osobne službe</i>	3
<i>Ostale osobne službe</i>	4	<i>Kontribucije</i>	1
<i>Stvarne službe</i>	5	<i>Mladi časnici</i>	2
<i>Leteće čete s pandurima</i>	12	<i>Izuzete obitelji</i>	205
NERETVA			
		<i>Mladi časnici</i>	2
		<i>Nijedna služba s obzirom na prilike u mjestu</i>	

VRGORAC			
<i>Redovite službe</i>	3	<i>Omiša</i>	20
<i>Izvanredne službe</i>	5	<i>Guvernatur trogirskih kaštela</i>	15
<i>Nestalne leteće čete</i>	1	<i>Skradina</i>	6
<i>Časnici</i>	4	<i>Šolte bez plaće</i>	
IMOTSKI			
<i>Stvarna i osobna zaduženja za posadu na položajima i svakodnevne ophodnje sa zaduženjem pandura</i>	66	<i>Splitskih kaštela isto</i>	
<i>Časnici</i>	2	<i>Kapetan Šibenika</i>	20
<i>Cetiri leteće čete sa zaduženjem pandura</i>	66	<i>Trogira</i>	15
<i>i časnici</i>	4	<i>Splita</i>	20
<i>Stvarne i osobne službe</i>	6	<i>Sinja</i>	10
<i>Zakonite službe tlake</i>	4	<i>Imotskog bez plaće</i>	
<i>Službe s konjima za zakonitu tlaku</i>	4	<i>Vrgorca isto</i>	
<i>Običajne službe tlake</i>	3	<i>Makarske</i>	20
<i>Izuzete obitelji</i>	186	<i>Primorja</i>	20
<i>Područni časnici</i>	175	<i>Serdar srednjeg zadarskog kontada</i>	40
		<i>Istog guvernadura Starog Zadra</i>	20
		<i>Donjeg zadarskog kontada</i>	25
		<i>Šibenika bez plaće</i>	
		<i>Skradina</i>	20
		<i>Planinskog područja</i>	10
		<i>Klisa</i>	6
		<i>Sinja</i>	20
		<i>Serdar Cetine</i>	20
		<i>Zamjenik područnog serdara (Viceserdar)</i>	5
		<i>Knina</i>	20
		<i>Drniša</i>	20
		<i>Vrlike bez plaće</i>	
		<i>Duara isto</i>	
		<i>Opuzena</i>	20
		<i>Neretve</i>	20
		<i>Zagore</i>	20
		<i>Predgrada Imotskog</i>	10
		<i>Ostala tri spomenutog područja katolici, bez plaće</i>	
		<i>Drugi serdar pravoslavni</i>	10
		<i>Drugi isto</i>	10
		<i>Drugi isto bez plaće</i>	
		<i>Viceserdar Plavna isto</i>	
		<i>Viceserdar Primorja isto</i>	
		<i>Drugi Vrgorca bez plaće</i>	
		<i>Viceserdar Vrgorca</i>	20
		<i>Drugi Vrgorca</i>	10
		<i>Harambaša Imotskog</i>	4
		<i>Drugi Imotskog</i>	4
		<i>Harambaša Vrgorca</i>	5
		<i>Drugi Vrgorca</i>	4
OPĆI SAŽETAK O GLAVNIM ČASNICIMA I NJIHOVA MJESEČNA PLAĆA U VRIJEDNOSTI CEKINA OD 48 DALMATINSKIH LIRA („IN SOLDI DA GAZZETE 6: 4 DI DALMAZIA COL ZECCHINO DI LIRE 48“)			
	<i>lire</i>	<i>soldi</i>	
<i>Kolunel zadarske kontade</i>	40		
<i>Otoka</i>	100	4	
<i>Šibenika</i>	30		
<i>Trogira</i>	20		
<i>Splita</i>	26		
<i>Sinja</i>	20		
<i>Knina</i>	30		
<i>Makarske</i>	25		
<i>Imotskog</i>	20		
<i>Soprintendant Vrgorca</i>	40		
<i>Duare</i>	10		
<i>Neretve</i>	30		
<i>Morlakije</i>	30		
<i>Stariji serđente Šibenika bez plaće</i>			
<i>Trogira isto</i>			
<i>Sinja isto</i>			
<i>Knina isto</i>			
<i>Imotskog isto</i>			

Karta mletačke Dalmacije iz 1781. godine

OPĆI POPIS STANOVNIŠTVA PO PODRUČJIMA			
<i>Ljudi pod oružjem</i>			1801
<i>Tovarne životinje</i>			545
<i>Sela</i>			15
Zadar s otocima			
<i>Duše</i>	45046		
<i>Ljudi pod oružjem</i>	11178	Neretva	
<i>Tovarne životinje</i>	5161	<i>Duše</i>	3663
<i>Sela</i>	131	<i>Ljudi pod oružjem</i>	1005
		<i>Tovarne životinje</i>	277
		<i>Sela</i>	18
Šibenik s otocima			
<i>Duše</i>	17484		
<i>Ljudi pod oružjem</i>	4410	Nin	
<i>Tovarne životinje</i>	2608	<i>Duše</i>	1393
<i>Sela</i>	31	<i>Ljudi pod oružjem</i>	369
		<i>Tovarne životinje</i>	273
		<i>Sela</i>	7
Skradin			
<i>Duše</i>	4796		
<i>Ljudi pod oružjem</i>	1314	Vrgorac	
<i>Tovarne životinje</i>	712	<i>Duše</i>	2909
<i>Sela</i>	32	<i>Ljudi pod oružjem</i>	691
		<i>Tovarne životinje</i>	150
		<i>Sela</i>	9
Trogir s otocima			
<i>Duše</i>	15380		
<i>Ljudi pod oružjem</i>	4379	Knin	
<i>Tovarne životinje</i>	1879	<i>Duše</i>	31158
<i>Sela</i>	43	<i>Ljudi pod oružjem</i>	8890
		<i>Tovarne životinje</i>	4990
		<i>Sela</i>	77
Split s otocima			
<i>Duše</i>	11239		
<i>Ljudi pod oružjem</i>	2941	Sinj	
<i>Tovarne životinje</i>	950	<i>Duše</i>	18048
<i>Sela</i>	16	<i>Ljudi pod oružjem</i>	4372
		<i>Tovarne životinje</i>	1815
		<i>Sela</i>	63
Klis			
<i>Duše</i>	2717		
<i>Ljudi pod oružjem</i>	781	Imotski	
<i>Tovarne životinje</i>	398	<i>Duše</i>	12594
<i>Sela</i>	6	<i>Ljudi pod oružjem</i>	3000
		<i>Tovarne životinje</i>	1180
		<i>Sela</i>	29
Omiš i Duare			
<i>Duše</i>	5254		
<i>Ljudi pod oružjem</i>	1112	SAŽET PREGLED	
<i>Tovarne životinje</i>	167	<i>Duše</i>	179124
<i>Sela</i>	12	<i>Ljudi pod oružjem</i>	46243
		<i>Tovarne životinje</i>	21039
		<i>Sela</i>	489
Makarska			
<i>Duše</i>	7440		

Prevela: Olga Diklić

ЈЕТАПНС

ХИЉАДУ ДЕВЕТСТО ДЕВЕДЕСЕТ ДЕВЕТЕ

Уредник

Чедомир Вишњић

Српско културно друштво
ПРОСВЈЕТА
Загреб, 1999.

СЛАВЕНО-СЕРБСКИЙ
МАГАЗИНЪ.

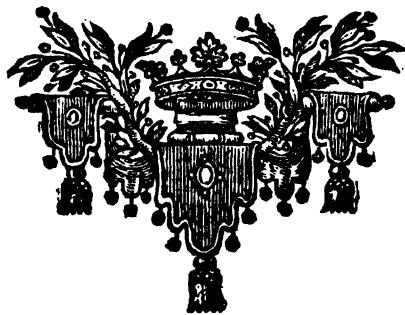
Что есть:

СОБРАНИЕ

Разныхъ Сочиненій и Преводовъ,
къ пользу и увеселенію служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

Въ Типографіи Славено-Греческой благочестивой
Димитрія Феодосіева.

1768.

ЉЕТОПИС
СКД "Просвјета"

Загреб
1999.

Уредник
ЧЕДОМИР ВИШЊИЋ

Ликовни уредник
БОРИВОЈ ДОВНИКОВИЋ

Компјутерска обрада и прелом
БРАНКО НОВАКОВИЋ

Коректор
ЈОВО ЧОРАК

Издавач
СКД "Просвјета"
Бериславићева 10
Загreb

За издавача
СЛОБОДАН УЗЕЛАЦ